

מאחורי הקלעים של עושים עניין – ספר חדש לרמת הביניים, בדגש על למידה משמעותית

צוקי שי וגלי הומינר
האוניברסיטה העברית, ירושלים

ככותבי ספרי לימוד עברית, הנחת היסוד שלנו היא שעל הספר לשמש למורה כלי וחומר ללימוד השפה וכן אמצעי לעודד את הלומד לחוות את התרבות המקומית והאוניברסלית, את החברה הישראלית ואת רוח השפה העברית, תוך כדי פיתוח מיומנויות השפה, באופן המאפשר ללומד לעסוק בידע: לאתר, לעבד, לבקר ואף ליצור תכנים חדשים.

לצורך זה, כתבנו את הספר עושים עניין, שכשמו כן הוא: מעורר עניין בנושאים מגוונים באמצעות טקסטים מסוגות שונות, המזמנים דיון או ויכוח, וכן חושף את הלומד לסגנונות כתיבה, לרבדים שונים של השפה ולסוגי תקשורת שונים.

העיסוק בנושאים שונים בספר עובר מהאוניברסלי למקומי, במטרה לאפשר ללומד להזדהות עם התכנים ולעורר בו רצון לקחת חלק בהבניית הידע שלו באמצעות קריאה, השתתפות בשיחות בכיתה והפקת תוצרים שונים בעל פה ובכתב. אנו מאמינים שגישה זו תעמיק את חוויית הלמידה ותהפוך אותה למשמעותית עבור הלומד.

למידה משמעותית מוגדרת במסמך של משרד החינוך כלמידה המושתתת על שלושה רכיבים המתקיימים בו זמנית – ערך ללומד ולחברה, מעורבות הלומד והמלמד ורלוונטיות ללומד. למידה זו מזמנת ללומד חוויה רגשית וקוגניטיבית מעניינת ומאתגרת, המאפשרת הן למידה עצמאית הן למידה באינטראקציה עם אחרים. (משרד החינוך. 2014)

זוהי למידה שבה הלומד בונה מחדש את תובנותיו ויוצר תשתית לתובנות עשירות יותר בעתיד. היא מונעת על ידי מעורבות בפרויקטים של למידה ויצירה, מתוך הנחה כי כאשר אדם מעורב במשימה ורוכש במהלכה הבנה המעשירה את הבנותיו הקודמות, הלמידה שלו משמעותית. תחושת הרלוונטיות נובעת מהכרה בחשיבות ובערך של הנלמד לחיים ולהתנהלות בהם (דיואי. תש"ך; Brandt. 1998), מפתרון בעיה, מהצגת רעיון חדש או מהבנה חדשה ושונה. גם תחושה של סקרנות, תמיהה או פליאה מובילה למוטיבציה להמשיך לחקור, לברר, לשאול ולגלות.

הוראה המאפשרת למידה משמעותית היא הוראה המייצרת הנעה פנימית ללמידה. מה שהלומד גילה בכוחות עצמו שייך לו ולכן גם משמעותי יותר עבורו. המורה וסביבת הלמידה יכולים לזמן את יצירת העניין. הקריטריון של עניין אישי או רלוונטיות מחייב אותנו, המורים, לזמן לתלמידים התנסויות הנוגעות בהם, מרגשות אותם ומשתלבות בנרטיב הקיומי שלהם, בעולמם הממשי ובמסכת חייהם. פעולות שייטנו מקום לעניין, לקול ולביטוי האישי של הפרט עשויות לספק תחושת שייכות וקשר. גם עבודת צוות, שיש בה חשיבה משותפת וחלוקת עבודה, תגביר את הסיכוי לחוות למידה משמעותית.

עקרונות למידה אלה רלוונטיים וחשובים גם בתחום לימוד השפה שנעשה בתוך עולם תוכן מוגדר ומובא בתוך הקשר. התלמיד שקוע בתוך עולם התוכן הנלמד תוך שימוש אינטנסיבי בעברית. ההנעה להשתמש בשפה בערוצים שונים קשורה לחלוטין למשמעות עולם התוכן עבורו, לאופן שבו הוא מוצג ולאופי הלמידה. למידה מבוססת פרויקטים (Project Based Learning), שבה הלומד מעורב במשימות של למידה ויצירה, מסייעת להגיע להישגים בלמידה (Nicholls. 1989) ובאותו אופן היא יכולה לדעתנו לסייע מאוד

גם בתהליך רכישת השפה. השימוש בשפה הוא חלק אינטגרלי מתהליך ביצוע המשימה, והמעורבות האישית והרגשית מאפשרת הפנמה של השפה בהקשר טבעי, משמעותי ובעל ערך ללומד. וזאת בניגוד לתרגול טכני בהקשר כללי, ללא נגיעה בעולם ההתנסות הממשי וללא קשר לאתגרים שיהיה על הלומד להתמודד עימם בחיי היומיום. כפי שהתוכן העיוני נקלט ומעובד באופן טוב יותר בדרך למידה משמעותית, כך יש לקוות כי גם השפה על כל היבטיה תהפוך לחלק מעולמו של הלומד.

בחירת הנושאים בספר עושים עניין נעשתה מראש על פי הרלוונטיות של הנושאים לחיי החברה ועל פי העניין שהם מעוררים על פי רוב בחברה בכלל ובקרב צעירים בפרט. חלק מהנושאים נבחרו בהתאם למרכזיות שלהם בתרבות הישראלית והיהודית כחלק מן הצורך לחשוף את הלומד להיבטים שונים מתחומים אלה במסגרת לימוד השפה העברית.

הטקסטים השונים בספר מתייחסים לשינויים שחלו בתפיסות העולם והמציאות כחלק מתהליכים חברתיים וסביבתיים, מקומיים ובין-לאומיים, ולכן במרכז הספר נמצאים האדם, החברה והסביבה. בין הנושאים בספר: נושאים חברתיים כמו פער הדורות, הטבע האנושי, עזרה לחלש, גיבורי תרבות, נושאים סביבתיים כמו בעיית המים במזרח התיכון, תופעות טבע מיוחדות, וכן נושאים שקשורים באומנות ובתרבות, כמו התפתחות המוזיקה הישראלית, אומנות ישראלית ואדריכלות.

מעורבות רגשית וקוגניטיבית מושגת גם על ידי הכוונת הלומד להיות שותף להבניית הידע במשימות אישיות וקבוצתיות השזורות בספר. בעבודה על משימות אלה הלומד יכול לבטא את קולו האישי ולחשוף את עולמו בצורה יצירתית, תוך שימוש במיומנויות השפה שרכש, בהקשר טבעי ובאופן תקשורתי. כך לדוגמה, כאשר הלומד מתבקש להציג בפני חבריו לכיתה מוזיקה שמשקפת תרבות, בעקבות הטקסט על הקשר בין מוזיקה לתרבות, לתכנן ולעצב בית ספר אידאלי בעקבות טקסט על אדריכלות בבתי ספר, או לבחור לעצמו תחום התנדבות למען החברה, הוא מרגיש מעורב ומלא סקרנות. במשימה אחרת, בפרק על הטבע האנושי, הלומד מתבקש לבנות דיוקן של עצמו בדומה לדיוקן שיוצר האומן חנוך פיבן, ולהסביר את השיקולים לבניית הדיוקן בדרך שבחר בה. בדרך זו הוא יכול לשתף ולהציג את תכונותיו ואת תחביביו בפני חבריו לכיתה, ואף להגיע לתובנות חדשות על עצמו ועל אישיותו.

חלק מן המשימות הן קבוצתיות, ובהן מתבקשים הלומדים להציג את התוצרים בפני חבריהם. כך גוברת תחושת הרלוונטיות והאותנטיות, והלומד חווה חוויה משמעותית. דוגמה לכך היא משימה שבה הלומדים מתבקשים לבנות ולהציג פרויקט קבוצתי שיציע פתרון לבעיה סביבתית או חברתית כלשהי, לאחר שלמדו על הנעשה בתחום במקומות אחרים בעולם. הלומדים הופכים מעורבים, חוקרים ולומדים את הנושא בהתאם להנחיות ברורות שסופקו להם ומציגים את התוצרים בפני חבריהם לכיתה.

בהתאם לסולם ההערכה למיומנויות תקשורתיות ללומדי עברית של היחידה לעברית (היחידה לעברית. 2018), הבנוי על פי עקרונות מסגרת ההתייחסות האירופית לשפות (CEFR) (Council of Europe. 2018), התרגילים, המשימות והדיאלוגים בספר מכוונים לביצועים תקשורתיים יומיומיים בשפה מצד אחד, ולמיומנויות אקדמיות כמו כתיבה ביקורתית, סיכום וניתוח מאמרים מצד אחר. לצורך זה התלמיד נחשף לטקסטים מסוגות שונות כמו מאמרים הכתובים במבנים משתנים, קטעי פרוזה, ראיונות, דיאלוגים ושירים.

חלק מן הטקסטים עובדו לפי טקסט קיים תוך פישוט ותמצות הטקסט המקורי והתאמת אוצר המילים ומבנה המשפטים והפסקות לרמת הביניים. טקסטים אחרים

בספר גובשו ונכתבו על ידי מחברי הספר בהתאם לנושא הנבחר. כתיבת טקסטים אלה התבססה על מקורות שונים כמו ספרי עיון, מאמרים מדעיים, מאמרים מעיתונים ואתרי אינטרנט. מבנה הטקסטים מורכב יותר מהמבנה הקיים בספרי הלימוד לרמות המתחילים, בין אם הטקסט מציג טיעון או דעה במבנה רטורי קלאסי ובין אם הוא טקסט תיאורי המציג עובדות. בניגוד לטקסט ברמת המתחילים, בטקסט ברמת הביניים יופיעו צורות פעילות וסבילות בפועל, מבנים לשוניים שגורים פחות בדיבור ומקובלים יותר בלשון הכתובה, הפסקות יהיו ארוכות יותר ויביעו גם רעיונות מופשטים, ואוצר המילים יכלול קולוקציות ויהיה עשיר יותר במילים המביעות דקויות, בצירופים ובביטויים ולא רק במילות גג ובמילים במשלב יום יומי. מידת מורכבות הידע בטקסטים ודרך הצגתו מתאימות הן ללומד בעל רקע אקדמי וידע עולם רחב הן ללומד חסר רקע כזה, זאת משום שיש בהם איזון בין הצגה ובנייה הדרגתית של הידע לבין העמקה בנושא. המבנים הלשוניים הנלמדים בספר נקבעו ביחידה להוראת עברית, בבית הספר רוטברג, והתבססו על החלוקה המופיעה בחוברת פריטי מורפולוגיה ותחביר בשש רמות עברית (כוזר, 1991). דירוג זה מחייב את מורי היחידה לעברית ואת כותבי ספרי הלימוד ועל פיו נקבע באילו נושאים לשוניים עוסקים בכל אחת מרמות העברית באולפן.

הבחירה באוצר המילים המתאים לרמת הביניים נעשתה לפי מידת השימוש וההיקרות של המילים בחיי היומיום והמשלב בשפה שהן משמשות בו. ניתן לומר כי היכולת לדרג את אוצר המילים לפי רמות היא פועל יוצא של ניסיון עשיר ומגוון בהוראה באולפן. כותבי ספרי הלימוד ביחידה לעברית מעידים שניסיונם רב השנים בהוראה ברמות השונות מאפשר להם להבחין בין המשלבים ולחבר בין המילים לרמת הלימוד (סימונס, 2015). כמו כן, המילונים המצויים בספרי לימוד ברמות המתחילים, הביניים והמתקדמים ביחידה לעברית, מסייעים להגדיר את קורפוס המילים הנלמד בכל רמה והשפיעו על בחירת אוצר המילים גם במקרה זה.

הספר מחולק לשני חלקים: בחלק הראשון שישה פרקים, שכל אחד מהם עוסק בנושא מרכזי, ובהם טקסטים ומבנים תחביריים, ובחלק השני שישה פרקים העוסקים בפועל. בשל הצורך ללמד את הפועל בצורה תקשורתית, שאינה מנותקת מהוראת הטקסטים והתחביר, פרקי הפועל עוסקים באותם נושאים מרכזיים שמופיעים בחלק הראשון, בהתאמה. וכך, אוצר המילים וחלק מהמבנים התחביריים שנלמדים בחלק הראשון מופיעים גם בעת לימוד הפועל לצורך חיזוק וחזרה. לכן, מומלץ ללמד את שני חלקי הספר במקביל, פרק מול פרק. כל הפעילויות וכך גם משימות הכתיבה, הדיבור וההאזנה, המשולבות בכל אחד מפרקי הספר, מעוגנות בטקסטים ובנושאים הנלמדים בכיתה. בהיותן מובאות בהקשר הנלמד, הן מאפשרות הרחבה והעמקה בהם באופן טבעי ואותנטי.

הלמידה בספר מדורגת וספירלית: המילים החדשות והמבנים הלשוניים הנלמדים בכל פרק מהווים חלק מבסיס הפרקים הבאים, וכך הלומד ממשיך לתרגל את החומר הקודם לצד החומר החדש, בין אם העיסוק הוא באוצר מילים ובין אם הוא בתחביר ובפועל, והידע נבנה באופן מדורג ומבוסס היטב. תרגילי הפועל כוללים תרגול טכני, תרגול בעל פה ותרגול משולב של הנושא החדש עם הנושאים שנלמדו קודם לכן. זהו תרגול מדורג, הנע מן הסגור אל הפתוח.

על פי היכולות התקשורתיות המצופות מלומד ממוצע ברמת הביניים (BI), המתוארות בסולם ההערכה למיומנויות תקשורתיות ללומדי עברית, התוצרים הלשוניים הנדרשים מן הלומד בספר הם: יכולת לתקשר בקלות יחסית בסיטואציות יום-יומיות, יכולת לתאר חוויות, אירועים או להציג סיפור קצר, יכולת להתבטא בצורה בהירה יחסית

בדיונים שונים, הן יום-יומיים הן אוניברסליים, ולהתבטא בקצרה גם בנושאים אקדמיים. בתחום הקריאה, על הלומד להיות מסוגל להבין טקסטים עיוניים ומורכבים יחסית, הכתובים באופן ברור, כולל קטעי עיתון וסיפורים קצרים מעובדים. בתחום הכתיבה, הציפייה היא שהלומד יוכל לכתוב טקסט המציג נקודות מבט שונות, ולהציג בקצרה סיבות והסברים לתוכניות ולפעולות.

חשוב לציין כי חלק מהותי בתהליך יצירת הספר היה התנסות ממושכת בכיתות שבהן אוכלוסיות שונות של לומדים, שאפשרה למורי היחידה לעברית לבחון את יכולת הלומדים להתמודד עם הטקסטים ועם התרגילים ואת מידת העניין שהם מעוררים. התנסות זו נערכה בכ-30 כיתות במהלך השנתיים האחרונות, כאשר הספר שימש כתוכנית הלימודים העיקרית בקורס. ברוב התוכניות למדו בספר במשך שני סמסטרים (172 שעות אחד (140–196 שעות אקדמיות) ובתוכניות הקצרות במשך שני סמסטרים (172 שעות אקדמיות). אוכלוסיית הלומדים בספר הייתה מגוונת וכללה סטודנטים במכינה הקדם-אקדמית, בתוכנית בוגר, בתוכנית מוסמך וכן לומדים אקסטרניים. התלמידים הגיעו מארה"ב, מדרום אמריקה, מאירופה, מסין, מקוריאה, מיפן, מדרום אפריקה, מאוסטרליה, מהודו וכן ממזרח ירושלים.

כמקובל ביחידה לעברית, שני קוראים בלתי תלויים קראו את הספר, העירו והציעו הצעות לתיקון ולשיפור. בנוסף, ניתן משוב מהמורים שהתנסו בהוראת הספר בפגישות קבועות של קבוצות מיקוד ובהעברה שוטפת של הערות והצעות בכתב וניתן משוב באופן ספונטני בחדר המורים המשותף למורים מכל התוכניות. בעקבות ההערות נעשו תיקונים והתאמות בחלק מן התרגילים, נוספו תרגילים ומשימות במקומות שהיה צורך בהם, נערכו שינויים תוכניים או מבניים בחלק מן הטקסטים וחודדו הסברים והוראות. המורים גם העבירו משובים על מידת ההצלחה של המשימות בספר על פי העניין שהראו בהן הלומדים, על פי היכולת שלהם להתמודד איתן ועל פי איכות התוצרים. גם תגובות הלומדים בכיתות על הספר כמכלול ועל חוויית הלימוד בו השפיעו על העיצוב הסופי ועל מבנה הספר. בעתיד הספר ילווה באתר, שבו יהיו חומרי עזר ויזואליים וחומרי האזנה שיתמכו בהוראה בכיתה ויעשירו אותה.

אנו מאמינים כי בהתאם לגישת הלמידה המשמעותית, קטעי הקריאה, התרגילים, המשימות השונות ואופן הצגתם בספר, מאפשרים ללמוד מתוך עניין, סקרנות ומעורבות אישית ורגשית וכך הם מגבירים את המוטיבציה ואת היכולת של הלומד להשתמש בשפה באופן טבעי בהקשרים שונים.

מקורות

האגף לתכנון ופיתוח משרד החינוך. 2014. *מדיניות לקידום למידה משמעותית*. נדלה מאתר משרד החינוך.

<http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/126241AF-D044-42EA-BF7B-7660760C7263/193744/MashehuTovKoreAcshaiv.pdf>

דיואי, ג'ון. תש"ך. *הילד ותכנית הלימודים*, בית הספר והחברה. תל אביב: אוצר המורה. הומינר, גלי. שי, צוקי. 2020. *עושים עניין: עברית לרמת הביניים*. ירושלים: הוצאת מגנס.

ישראל, שרה. שובל, כרמיה. שלוש, שלי. 2018. סולם הערכה למיומנויות תקשורתיות ללומדי עברית. נדלה מאתר בית הספר לתלמידים מחו"ל על שם רוטברג.

<https://overseas.huji.ac.il/academics/hebrew-and-other-languages/study-hebrew-language-at-the-hebrew-university-of-jerusalem/evaluation-scale-of-communicative-competence-for-students-of-hebrew/>

כוזר, רון. 1991. חוברת פריטי מורפולוגיה ותחביר בשש רמות עברית. ירושלים: הוצאת אקדמון.

סימונס, אסתר. 2015. שיקולים לשוניים ותוכניים בכתיבת ספרי לימוד עברית: עדויות מן השטח. .. The University of Wisconsin-Madison by The National Association of Professors of Hebrew in Institutions of Higher Learning

Brandt, Ronald S. 1998. *Powerful Learning*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Council of Europe. 2018. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nicholls, John. 1989. *The Competitive Ethos and Democratic Education*. Boston: Harvard University Press.